

Michał Kompała

Badacz niezależny

michalkompala@yahoo.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7140-1766>

Walenty Fojkis: działalność publiczna w czasach międzywojnia (część I — działacz związków kombatanckich)

Abstrakt: W artykule przedstawiono aktywność Walentego Fojkisa (1895–1950) w organizacjach gromadzących weteranów powstań śląskich w okresie międzywojennym. Na podstawie analizy materiałów archiwalnych oraz kwerendy wybranych tytułów prasowych autor opisuje rolę, jaką W. Fojkis odegrał w poszczególnych organizacjach, oraz wybory, jakich dokonał w obliczu ewolucji i podziałów ruchu kombatanckiego. Analizę przeprowadzono na tle politycznym z uwzględnieniem pobudek ideowych oraz wątków dotyczących życia prywatnego. Artykuł jest częścią cyklu prezentującego działalność publiczną W. Fojkisa w okresie międzywojnia.

Słowa kluczowe: Walenty Fojkis, Związek Byłych Powstańców, Związek Powstańców Śląskich, weterani powstańczy, Górny Śląsk

Wprowadzenie

W świadomości mieszkańców Górnego Śląska Walenty Fojkis funkcjonuje przede wszystkim jako postać związana z powstaniem śląskimi: to jego powstańcza przeszłość stanowi oś filmu dokumentalnego *Walenty Fojkis: w walce o polski Śląsk* (nakręconego zresztą w cyklu Filmowa Encyklopedia Powstań Śląskich)¹; to jako powstańczy bohater został sportretowany na muralu Wojciecha Walczyka

1 *Walenty Fojkis: w walce o polski Śląsk* [film], reż. K. Niesłony, M. Marmola, prod. Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach [2017].

w centrum Siemianowic (zob. fot. 1)²; to w końcu przede wszystkim powstańczymi zasługami uzasadniono nadanie jego imienia jednemu z dębów tworzących Aleję Polskiego Dziedzictwa Śląska w Katowicach. Historycy bardziej skoncentrowani na wojskowości zauważają także ważną rolę, jaką odegrał w pierwszych epizodach drugiej wojny światowej — podczas obrony Michałkowic przed atakiem freikorpsu. Jego zasługi w dziedzinie militarnej wydają się zresztą już dobrze rozpoznane w literaturze przedmiotu³. Ostatnio zauważone i wyczerpująco omówione zostało również napisane przez W. Fojkisa w 1943 roku opracowanie poświęcone zagadnieniom ustrojowym⁴.

Opis jego działalności publicznej w okresie międzywojennym jest jednak w literaturze ograniczony jedynie do przedstawiania zdawkowych informacji. Tymczasem aktywność W. Fojkisa obejmowała wówczas m.in. odgrywanie wiodącej roli w organizacjach kombatanckich, sprawowanie mandatu posła do Sejmu Śląskiego i przewodzenie gminie Michałkowice. Andrzej Brożek w najobszerniejszym do tej pory szkicu biograficznym W. Fojkisa jedynie sygnalizuje te zagadnienia⁵. W opracowaniach poświęconych ówczesnemu środowisku weteranów powstańczych⁶, wojewódzkim elitom władzy⁷ czy historii miasta Siemianowice Śląskie (do których Michałkowice od roku 1951 należą)⁸ postać W. Fojkisa jest zauważana, ale przedstawiana na dalszym planie, w związku z czym wiadomości na jego temat są rozproszone i niepełne. Tak szeroki zakres aktywności pozwala jednak uznać go za znaczącą postać ówczesnej sceny politycznej w województwie śląskim. W cyklu trzech artykułów proponuję

² Mural na budynku przedsiębiorstwa Rosomak SA, ul. Powstańców 5/7 (róg z ul. Fitznerów).

³ Na aspekcie wojskowym oparta jest najobszerniejsza dotąd biografia, zob. A. Brożek, *Dowódca katowickiego pułku powstańczego: rzecz o Walentym Fojkisie*, Katowice 1991. Na zagadnieniach związanych z udziałem w powstaniach śląskich koncentrują się także m.in. A. Kwiatek, *Fojkis Walenty*, w: *Encyklopedia powstań śląskich*, red. F. Hawranek et al., Opole 1982, s. 124; J. Mokrosz, *Fojkis Walenty*, w: *Słownik powstań śląskich 1920*, t. 2, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2020, s. 364—367; A. Szefer, *Fojkis Walenty*, w: *Śląski słownik biograficzny*, t. 3, red. J. Kantyka et al., Katowice 1981, s. 100—101. Obrona Michałkowic zaś została opracowana z dokładnością niemal co do godziny: P. Dubiel, *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Katowice 1963, s. 114—116; idem, *Obrona w 1939 roku, w: Siemianowice. Zarys rozwoju miasta*, red. H. Rechowicz, Katowice 1969, s. 164—174; Z. Janeczek, *Od Sancovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta i okolic*, Katowice 1993, s. 259—268; ostatnio niektóre szczegóły zrewidował Grzegorz Bębniak, zob. G. Bębniak, *Walki o kopalnię Michał w 1939 roku: próba nowego spojrzenia*, „Siemianowicki Rocznik Muzealny” 2007, nr 6, s. 124—132.

⁴ K. Graczyk, *Walentego Fojkisa opracowanie „Zagadnienia gmin zbiorowych” dla Rządu RP na uchodźstwie z 1943 roku*, „Z Dziejów Prawa” 2020, t. 13, s. 333—348.

⁵ A. Brożek, *Dowódca katowickiego pułku...*, s. 28—33.

⁶ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy 1921—1939*, Warszawa 1990.

⁷ E. Długajczyk, *Sanacja śląska 1926—1939: zarys dziejów politycznych*, Katowice 1983; H. Rechowicz, *Sejm Śląski 1922—1939*, Katowice 1971.

⁸ *Siemianowice. Zarys rozwoju miasta...*; Z. Janeczek, *Od Sancovic...*

przyjrzeć się jego działaniom i zasługom w wymienionych trzech sferach, dążąc do nakreślenia jego roli kolejno jako: działacza związków kombatanckich, posła do Sejmu Śląskiego oraz naczelnika gminy Michałkowice, a także określić jego ambicje, priorytety i cele w działalności publicznej oraz środki, jakimi dążył do ich realizacji.

Należy w tym miejscu zauważyć, że nieprawdziwa jest — często przywoływana w tekstach poświęconych W. Fojkisowi — informacja o sprawowaniu przez niego mandatu posła do sejmiku warszawskiego. Taka wzmianka umieszczona została mylnie w *Encyklopedii powstań śląskich*⁹ i prawdopodobnie dzięki popularności tej pozycji błąd ten wciąż bywa powielany — ostatnio np. na tablicy informacyjnej w Alei Polskiego Dziedzictwa Śląska w Katowicach. Przepuszczalnie ze względu na podobieństwo nazwisk został błędnie utożsamiony z faktycznie sprawującym wówczas taki mandat Wilhelmem Fojcikiem, również byłym powstańcem śląskim. Działalność W. Fojkisa w ogólnopolskim parlamencie nie może więc zostać włączona do rozważań.

Fot. 1. Mural autorstwa Wojciecha Walczyka przedstawiający Walentego Fojkisa, Siemianowice Śląskie; fot. Michał Kompała

⁹ A. Kwiatek, *Fojkis Walenty...*, s. 124.

Walenty Fojkis — zarys biogramu i stan badań

Dla dalszych rozważań niezbędne jest choćby skrótowne przedstawienie sylwetki bohatera artykułu. Walenty Fojkis¹⁰ urodził się 13 lutego 1895 roku w Józefowcu. Tam też ukończył szkołę powszechną, a następnie podjął pracę na stanowisku sekretarza w kancelarii adwokackiej.

W czasie pierwszej wojny światowej służył w armii niemieckiej: najpierw pracował w okupacyjnym Sądzie Okręgowym w Będzinie, następnie stacjonował w Altenburgu, by w końcu wyjechać na front francuski. Tam, w bitwie pod Lens, został ranny w wyniku wybuchu granatu (według dokumentacji wojskowej został zasypany¹¹). Po rekonwalescencji udał się do Wielunia, gdzie nawiązał kontakt z Polską Organizacją Wojskową (jako referent broni i wywiadowca¹²) i brał udział w akcjach w ramach powstania wielkopolskiego oraz rozbrajania Niemców w Kongresówce. W listopadzie 1919 roku ukończył Szkołę Podchorążych w Warszawie, po czym został skierowany na Górny Śląsk w celu likwidacji I powstania. Został dowódcą okręgów: rybnickiego, pszczyńskiego, katowickiego i królewskohuckiego (po reorganizacji: pszczyńsko-katowickiego). W dokumentach rekomendujących przyznanie mu wojskowych odznaczeń wspomniano wybitną rolę, jaką odegrał w przygotowaniu do zadań bojowych (zwłaszcza części katowickiej) oraz uruchomieniu „kontrterroru” wobec Niemców¹³. Z kolei z zachowanych wspomnień jego brata można się dowiedzieć, że dwukrotnie był celem niemieckich zamachów¹⁴. W. Fojkis wziął udział w kolejnych powstaniach śląskich — w II powstaniu dowodził w rejonie Królewskiej Huty (jego pułk miał ruszyć do walk jako pierwszy, sam W. Fojkis zaś miał wcześniej wywierać presję na kierownictwie Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska o wybór zbrojnej drogi rozprawienia się z Niemcami¹⁵), w III powstaniu zaś — m.in. w walkach o Kędzierzyn i Górę Świętej Anny.

¹⁰ Według ustaleń A. Brożka W. Fojkis został ochrzczony imionami Walenty Konrad, jednak w aktach wojskowych i sejmowych konsekwentnie posługuje się imionami Walenty Włodzimierz. Zob. A. Brożek, *Dowódca katowickiego pułku...*, s. 7.

¹¹ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), zespół: Akta Personalne i Odznaczeniowe (dalej: APO), Fojkis Walenty (Walentyn), sygn. 482.83-7579, VM; sygn. 482.83-7579, VM, k. 6.

¹² CAW, APO, sygn. 482.83-7579, VM, k. 6.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Katowicach, zespół: Śląski Instytut Naukowy im. J. Koraszewskiego w Katowicach, sygn. 2/126, k. 3.

¹⁵ R. Kaczmarek, *Powstania Śląskie 1919—1920—1921: nieznaną wojną polsko-niemiecką*, Kraków 2019, s. 300.

Czas międzywojenny to dla W. Fojkisa okres aktywności społecznej i politycznej — przede wszystkim w organizacjach kombatanckich, Sejmie Śląskim i jako naczelnik gminy Michałkowice. Próbował również uczestniczyć w życiu publicznym jako przedsiębiorca¹⁶.

Na początku drugiej wojny światowej W. Fojkis wziął udział w obronie Michałkowic przed atakiem freikorpsu, po klęsce wrześniowej został ewakuowany do Rumunii i Francji, by potem osiąść w Szkocji. Tam pracował w przedsiębiorstwie handlowym. Zmarł 26 października 1950 roku¹⁷. Brakuje śladów, które wskazywałyby, że odgrywał znaczącą rolę na emigracji.

Společno-polityczne znaczenie środowiska powstańczego i przyczyny wiodącej roli W. Fojkisa

Jak zauważa Tomasz Fałęcki, okres powstań śląskich u dużej części zaangażowanych pozostawił poczucie niespełnienia i frustracji. Brak definitywnego rozstrzygnięcia militarnego i rozprzestrzenianie się wiadomości o konfliktach w kręgu władz powstańczych sprawiały wrażenie zmarnowania wysiłku powstańców¹⁸. Wkrótce rozczarowanie zostało spotęgowane niespełnianiem plebiscytowych obietnic strony polskiej, brakiem realnych korzyści ze zrywu zbrojnego (powstańcy liczyli m.in. na awans społeczny) i upadkiem wyobrażeń powstańców o Polsce jako kraju nieomal idyllicznym.

Grono weteranów powstań śląskich stanowiło atrakcyjny przedmiot zainteresowania w ówczesnej grze politycznej: grupa ta była potężna liczebnie (w najnowszej literaturze liczba powstańców w samym III powstaniu jest szacowana na 46 tys. walczących¹⁹), miała już wykształcone struktury terenowe, jej członków zaś spajały więzy wojskowej dyscypliny i wspólnych doświadczeń. W. Fojkis, jako wysoki rangą dowódca wojskowy i powstańczy, posiadał niezbędny autorytet i zaplecze do skutecznego działania w gronie byłych powstańców. To posłuch wśród powstańców pozwolił mu rozwinąć karierę polityczną. Działalność w organizacjach

¹⁶ M. Kompała, *Walenty Fojkis. Majątek, interesy i życie prywatne w czasach międzywojnia*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Historia” 2019, nr 13, s. 57–84.

¹⁷ A. Brożek, *Dowódca katowickiego pułku...*

¹⁸ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 19.

¹⁹ R. Kaczmarek, *Powstania Śląskie...*, s. 364.

kombatanckich stanowiła ważny element jego udziału w życiu publicznym, a wpływ, jaki wywarł na linię ideologiczną i polityczną organizacji popowstańczych, można określić jako znaczący.

Uznaniem roli W. Fojkisa w ruchu powstańczym oraz kombatanckim było przyznanie mu w 1928 roku Krzyża na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi²⁰.

Przeciw Rudolfowi Kornkemu i piłsudczykom — Związek Byłych Powstańców (lata 1921—1922)

Bezpośrednio po upadku III powstania śląskiego terenowe struktury powstańcze przekształcane były — z inspiracji opanowanego przez piłsudczyków II Oddziału Sztabu Generalnego — w oddziały organizacji o nazwie Związek Byłych Powstańców (ZBP). Statutowymi jej celami były: opieka moralna i materialna nad powstańcami oraz reprezentowanie ich wobec władz państwowych i samorządowych. W zamierzeniach twórców leżało również wykorzystanie struktur i kapitału ludzkiego do stworzenia organizacji o charakterze paramilitarnym²¹. Ta została formalnie założona 26 czerwca 1921 roku w Piekarach, a do jej organizatorów należał W. Fojkis²².

Pomimo deklarowanej bezpartyjności w uprzywilejowanej pozycji do przejścia kapitału społeczno-politycznego byłych powstańców stało organizujące ten ruch środowisko piłsudczykowsko-peowiackie. W pierwszych miesiącach istnienia ZBP jego liderzy kierowali organizację ideowo w stronę środowiska Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). W tym duchu podjęto próby łączenia ideologii powstańczej z legionową, włączenia w nurt myśli powstańczej kultu Józefa Piłsudskiego czy formułowania zbliżonych postulatów społecznych (w oparciu o wrogi stosunek do Niemców, frustrację z powodu nierówności społecznych czy bezrobocia). Ukoronowaniem procesu konsolidacji z tym środowiskiem miało być włączenie ZBP w ramy silnie związanego z legionową ideologią Związku Strzeleckiego. Połączenie tych organizacji kierownictwo ZBP zamierzało przeprowadzić w czasie obrad Zjazdu Walnego 18 grudnia 1921 roku²³.

²⁰ *Zjazd delegatów Zw. Powstańców Śl. Powiatu Katowickiego*, „Polska Zachodnia” z 14 maja 1928 (nr 133), s. 2.

²¹ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 20.

²² *Siedem lat Związek Powstańców Śląskich*, „Powstaniec Śląski” 1928, nr 9, s. 2.

²³ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 24—28.

Momentem zwrotnym dla tych planów okazało się wystąpienie W. Fojkisa na wspomnianym zjeździe. Przemawiając podczas dyskusji nad sprawozdaniem Zarządu Głównego (ZG), zarzucił on członkom ZG łamanie zasady ponadpartyjnego charakteru zjednoczonej organizacji powstańczej („partyjność i lewicowość” — jak to ujął sprawozdawca obrad). W. Fojkis napiętnował fakt, że Wilhelm Bobek — odpowiedzialny w ZBP za propagandę i redagujący związkowe pismo „Powstaniec” — był jednocześnie redaktorem „Gazety Robotniczej”, organu prasowego socjalistów, a jego sympatie polityczne jednoznacznie skierowane były w stronę PPS. Argumenty W. Fojkisa o niezachowywaniu ponadpartyjnego charakteru ZBP wsparli także delegat rybnicki Grabiec (imię niezidentyfikowane), zwracający uwagę na wysyłanie przez ZG ZBP agitatorów PPS na powiatowe spotkania, oraz Jan Wyglenda, wytykający umieszczenie w raporcie komisji propagandy sformułowań przeciwstawiających się śląskiej autonomii. Burzy nie uspokoiło ani zarządzenie przerwy obiadowej (którą W. Fojkis — jak wskazuje logika wypadków — wykorzystał do pozyskania sobie stronników), ani skrócenie czasu poszczególnych wystąpień w późniejszej dyskusji. Nie zachowały się niestety treści kolejnych przemów W. Fojkisa i popierających go delegatów z powiatu katowickiego, ale określanie ich przez protokolanta jako: „żalenie się”, „zakłócanie zebrania” i „świadoma niechęć do zrozumienia”, pozwala się domyślać, że w dalszym ciągu skupiały się na bardziej czy mniej merytorycznej krytyce ZG²⁴.

W efekcie dyskusji wywołanej przemówieniem W. Fojkisa i poparciem go przez jego towarzyszy z organizacji katowickiej nie tylko zaniechano włączenia ZBP do Związku Strzeleckiego, lecz także odrzucono wniesioną przez ZG rezolucję o anty-autonomicznym wydźwiku. Jako że zjazd połączony był z wyborami władz ZBP, zmiana linii politycznej widoczna była także w nowej personalnej obsadzie ZG. Dotychczasowy prezes Rudolf Kornke przegrał w głosowaniu z bardziej umiarkowanym, skłaniającym się w kierunku chadecko-endeckim J. Wyglendą (sam W. Fojkis, pomimo zbojkotowania wyborów przez niechętnych ówczesnemu zarządowi delegatów, uzyskał 43 głosy). W. Fojkis został również włączony w skład komisji skrutacyjnej wyborów do ZG, pomimo opisanego braku neutralności w dyskusji²⁵, co świadczy o zaufaniu, jakim cieszył się w środowisku.

Pięć dni po zjeździe — 23 grudnia 1921 roku — W. Fojkis został zawieszony przez ZG w prawach członka ZBP i postawiony w stan oskarżenia przed sądem organizacyjnym²⁶. Pomimo dyscyplinarnego charakteru oskarżenia (ogólne stwier-

²⁴ Biblioteka Śląska (dalej: BŚ), Zbiory Specjalne (dalej: ZS), Związek Byłych Powstańców Śląskich 1921—1922 (dalej: ZBPS), sygn. R 987/II, k. 61—72.

²⁵ BŚ, ZŚ, ZBPS, sygn. R 987/II, k. 61—72; T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 45—47.

²⁶ BŚ, ZŚ, ZBPS, sygn. R 987/II, k. 77.

dzenie o działaniu na szkodę ZBP, ale także konkretne zarzuty: upijania delegatów i defraudacji przekazanych mu pieniędzy przeznaczonych na cele związkowe) osoby oskarżycieli — Alfons Zgrzebniok, Jan Ludyga-Laskowski, Rudolf Kornke, Jan Przybyłek — sugerują, że charakter sprawy wiązał się z walką o władzę w ZBP. Do żadnego procesu zresztą prawdopodobnie nie doszło, a i zawieszenie W. Fojkisa nie przyniosło oczekiwanego przez władze związkowe skutku — pomimo niejasnego statusu formalnego w ZBP W. Fojkis nie został skompromitowany i nie wycofał się z aktywnej działalności w gronie weteranów powstańczych.

W marcu 1922 roku doszło do kolejnej próby sił w ZBP z udziałem W. Fojkisa, tym razem na tle jego opinii postulującej zachowanie w projektowanym województwie śląskim szczególnych przywilejów dla ludności miejscowej. Motywem wprowadzenia szczególnych przywilejów dla Górnoślązaków w ówczesnej myśli politycznej była chęć docenienia byłych powstańców i zniwelowanie negatywnych skutków przyłączenia do Polski. Promowanie takiej idei przez W. Fojkisa doprowadziło do napięć w jego relacjach z J. Wyglendą. Rozgrywce personalnej na tym tle przypisuje T. Fałęcki wniesienie przez Rudolfa Niemczyka skargi dotyczącej rzekomego wyrządzenia przez W. Fojkisa szkód na rzecz skarbu państwa. Na podstawie zachowanej dokumentacji nie podobna odtworzyć istoty sprawy. W wyniku tej skargi W. Fojkis został ponownie zawieszony w prawach członka i prezesa powiatów katowickiego i królewskohuckiego. Tym razem jednak szybko został odwieszony i publicznie zrehabilitowany przez uchwałę ZG potwierdzającą bezpodstawność doniesienia²⁷.

ZBP tymczasem coraz bardziej oddalał się od ekipy piłsudczyków. W styczniu 1922 roku wpływ na „Powstańca” stracił W. Bobek. Aby utrzymać swą pozycję w gronie powstańczym, założył pod patronatem PPS alternatywną organizację kombatancką o nazwie Związek Powstańców Górnośląskich PPS (ZPG PPS). Wówczas to stronnicy W. Fojkisa z katowicko-królewskohuckiej organizacji ZBP podjęli próbę zablokowania inicjatywy W. Bobka przez wystosowanie prasowego protestu przeciwko nadawaniu organizacjom powstańczym charakteru partyjnego i postulowanie odebrania rozłamowcom odznaczeń. T. Fałęcki zwraca uwagę na zaskakującą bierność, jaką wobec rozłamu okazał ZG ZBP z J. Wyglendą na czele. W sierpniu 1922 roku ruch powstańczy jawi się więc jako podzielony i wewnętrznie skłócony²⁸.

Niewykluczone, że opisana konfrontacyjna wobec środowiska piłsudczkowskiego działalność kosztowała W. Fojkisa Order Virtuti Militari V klasy

²⁷ CAW, APO, sygn. 482.83-7579, VM, k. 9; T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 48.

²⁸ *Rezolucja byłych powstańców*, „Goniec Śląski” z 7 sierpnia 1922 (nr 179), s. 3; T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 51–53.

(tzw. Krzyż Srebrny), a przynajmniej uroczystą nim dekoracją. Mianowicie: 83 powstańców otrzymało odznaczenia *Virtuti Militari* podczas defilady, która odbyła się w Katowicach z udziałem marszałka Piłsudskiego w sierpniu 1922 roku (zob. fot. 2). Wśród uhonorowanych znajdowali się bezpośredni podkomendni W. Fojkisa (m.in. Jan Lortz, Fryderyk Woźniak, Franciszek Sitek, Rudolf Niemczyk — wszyscy na wniosek W. Fojkisa²⁹). Udekorowano też ówczesnego prezesa ZBP J. Wyglendę, który w obliczu utworzenia ZPG PPS zachował owo zadziwiające (być może dyplomatyczne) milczenie. Na liście odznaczonych zabrakło natomiast W. Fojkisa³⁰. W świetle poczynionych rozważań uzasadnione wydaje się jednak podejrzenie, że organizatorzy defilady byli niechętni honorowaniu otwarcie niepokornego działacza.

W aktach Centralnego Archiwum Wojskowego zachowała się dokumentacja dotycząca losów wniosku o odznaczenie W. Fojkisa Orderem V klasy *Virtuti Militari*. Wniosek taki wpłynął do Adiutantury Naczelnego Wodza w marcu 1922 roku i był solidnie umotywowany. Zawierał pozytywne i aprobujące opinie Alfonsa Zgrzebnioka i Pawła Chroboka, rekomendację Jana Ludygi-Laskowskiego i pisemne poparcie samego Naczelnego Komendanta Wojsk Powstańczych Kazimierza Zenktellera „Warwasa”. Materiał archiwalny zawiera też jednak notatkę o wycofaniu poparcia przez J. Ludygę-Laskowskiego — niedatowaną i pozbawioną dalszych szczegółów³¹. Dwa lata później, w lipcu 1924 roku, zapytanie do Biura Kapituły Orderu *Virtuti Militari* o powód nieprzyznania odznaczenia W. Fojkisowi złożył działacz pszczyńskiego oddziału Związku Powstańców Śląskich (ZPŚ) Stanisław Krzyżowski, natomiast w grudniu tego roku sam W. Fojkis domagał się przesłania przeznaczonego dla niego odznaczenia pocztą. Przywoływał świadectwa zaufanych informatorów o dowiezieniu na defiladę w 1922 roku orderu przeznaczonego dla niego, a nawet powoływał się na otrzymanie odznaczenia mocą dekretu Naczelnika Państwa³². W aktach brakuje jednak potwierdzenia wydania odznaczenia³³. Biorąc pod uwagę te ustalenia, jak i fakt, że w żadnym z opracowań nie podano daty przyznania odznaczenia W. Fojkisowi³⁴, można zakładać, że dekoracja mogła zostać nawet nie tyle odroczonej i dokonanej w mniej elegancki sposób, ile w ogóle cofnięta.

²⁹ CAW, APO, sygn. 482.78-7506, k. 5; CAW, APO, sygn. 482.78-7521, VM, k. 5; CAW, APO, sygn. 482.78-7537, k. 5; CAW, APO, sygn. 482.78-7551, k. 5.

³⁰ M. Marmola, K. Niesłony, *Przemilczana historia powstańca śląskiego Jana Lortza*, Bytom 2014, s. 97–98; T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 52–53; CAW, APO, sygn. 482.83-7579, VM, k. 5.

³¹ CAW, APO, sygn. 482.86-8170, VM, k. 1–7.

³² CAW, APO, sygn. 482.83-7579, VM, k. 4–5.

³³ CAW, APO, sygn. 482.83-7579, VM; sygn. 482.86-8170, VM.

³⁴ Na niejasność w tej kwestii zwraca też uwagę A. Brożek: *Dowódca katowickiego pułku...*, s. 27–28.

Fot. 2. Rynek w Katowicach, 28 sierpnia 1922 roku, marszałek Józef Piłsudski odczytuje nazwiska odznaczonych Krzyżem Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych (wśród nich nie było W. Fojkisa); autor zdjęcia nieznan, zdjęcie ze zbiorów Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Teodora Heneczka w Piekarach Śląskich (źródło: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/386522/edition/364263/content>)

Powracając do organizacji ruchu powstańczego: jesienią 1922 roku centrale obydwu organizacji przestały funkcjonować. W przypadku ZPG PPS zdecydowały o tym względy finansowe, natomiast w odniesieniu do ZBP — ponowny rozłam już i tak osłabionej organizacji. Tym razem cios kadłubowemu ZBP zadali J. Wyglenda i W. Fojkis, podpisując odezwę wyborczą Bloku Narodowego (BN). Pod względem politycznym decyzja ta ustawiła ZBP po chadeckiej stronie sceny politycznej i spowodowała odpływ z organizacji członków o orientacji endeckiej³⁵.

Co znamienne, W. Fojkis został zaakceptowany jako sygnatariusz tej odezwy z ramienia ZBP, mimo że formalnie nie sprawował żadnej kierowniczej funkcji w organizacji, a nawet dwukrotnie w ciągu kilku miesięcy był zawieszony w jej strukturach. Dowodzi to jego znaczenia dla ruchu powstańczego i wpływu, jaki w nim w owym czasie wywierał, nawet bez formalnego umocowania.

³⁵ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 52—53.

Z Wojciechem Korfantym przeciwko Karolowi Grzesikowi —
Związek Powstańców Śląskich,
Związek Byłych Powstańców i Żołnierzy
(lata 1923—1926)

Pomimo dezorganizacji związkowych central na szczeblu lokalnym kombatanci pod sztandarami ZPG PPS i ZBP prowadzili regularną działalność. Aktywność W. Fojkisa zauważalna jest w październiku 1922 roku, kiedy to jego decyzją siedzibę oddziału królewskohucko-katowickiego ZBP przeniesiono do Katowic³⁶. Upadek projektu jednolitej organizacji powstańczej nie spowodował porzucenia planów ponownego zjednoczenia tego ruchu.

W. Fojkis czynnie uczestniczył w odnowie organizacji powstańczej, która miała opierać się na nowych zasadach, wykorzystujących doświadczenia wyniesione z niepowodzenia ZBP. 28 stycznia 1923 roku wziął udział w zjeździe ok. 50 powstańczych aktywistów w Mysłowicach. Podczas dyskusji powrócono do tematu odbudowy jednolitego związku, nastawionego na ponadpartyjną współpracę w zakresie spraw socjalnych, kulturalno-oświatowych i pomocy dla Polaków opolskiej części Górnego Śląska³⁷. Za sprawą W. Fojkisa poruszono też propozycję wsparcia powstańców przez udzielenie im pomocy w prowadzeniu działalności gospodarczej — co ciekawe, argumentowano to koniecznością wzmocnienia ich pozycji nie tyle wobec Niemców, ile wobec Żydów³⁸.

Sprawdzeniem żywotności idei wspólnoty i solidarności powstańczej miał być ogólny zjazd powstańców, którego datę ustalono na 25 lutego 1923 roku. Przygotowaniem wydarzenia zajął się specjalny komitet gromadzący aktywistów wszystkich liczących się opcji, w tym W. Fojkisa jako przedstawiciela nurtu chadeckiego (także m.in. R. Kornkego z PPS czy Władysława Wieczorka reprezentującego Narodową Partię Robotniczą).

Bezpośrednio po zakończonym sukcesem zjeździe — licznym, pokojowym i skonkludowanym wydaniem kompromisowej rezolucji — delegaci grup miejscowych podjęli negocjacje dotyczące dalszych losów powstańczego zjednoczenia. Brał w nich udział także W. Fojkis, pełniąc funkcję sekretarza. Zdecydowano wówczas o kontynuowaniu akcji powołania nowego związku, a koordynowanie tego zadania powierzono 20-osobowemu komitetowi organizacyjnemu, który miał skupiać

³⁶ *Sprawy towarzystw*, „Goniec Śląski” z 25 października 1922 (nr 247), s. 4.

³⁷ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 55.

³⁸ APK, zespół: Policja Województwa Śląskiego (dalej: PWS), sygn. 125, k. 27.

reprezentantów najważniejszych nurtów powstańczych — W. Fojkis także znalazł się w tym gronie. Komitet organizacyjny wybrał tymczasowy zarząd: komendantem powstańczym został J. Wyglenda, przewodniczącym związku zaś — R. Kornke. Na stanowisko zastępcy przewodniczącego wyznaczono Józefa Michalskiego, W. Fojkis uzupełniał skład zarządu jako sekretarz. Głównym zadaniem tych władz była działalność bieżąca w sprawach niebudzących kontrowersji, a także zredagowanie statutu i przygotowanie walnego zjazdu.

Zjazd ten odbył się 15 kwietnia 1923 roku. W. Fojkis nie został na nim wybrany do najwyższych władz organizacji, która po akceptacji statutu oficjalnie przyjęła nazwę Związek Powstańców Śląskich³⁹. Działał natomiast na szczeblu lokalnym — jako zastępca prezesa powiatów katowickiego i królewskohuckiego, a także udzielając się jako referent na dwóch wiecach. Powiatowa organizacja działała jednak prężnie także w zakresie udzielania porad prawnych i pośrednictwa pracy — stopień zaangażowania W. Fojkisa w te aktywności pozostaje nieznanymi⁴⁰. Nadmienić trzeba jeszcze, że w tym okresie stoczył w Sejmie Śląskim batalię o udzielenie kompleksowej pomocy byłym powstańcom — o czym szerzej piszę w artykule odnoszącym się do działalności W. Fojkisa w Sejmie Śląskim.

W roku 1923 korespondencyjną walkę o rząd dusz w ZPŚ z dotychczasowym prezesem, piłsudczykiem Karolem Grzesikiem podjął Wojciech Korfanty — zarzucając temu pierwszemu ambicje polityczne i wypominając niejasne interesy. W. Fojkis początkowo nie angażował się w ten konflikt w sposób widoczny; zapewne nie na rękę było mu rozbijanie z trudem osiągniętej jedności powstańczej organizacji, a i w kwestii klarowności interesów prawdopodobnie nie miał do końca czystego sumienia. Konieczność wyboru przyszła jednak podczas zjazdu walnego 9 listopada 1924 roku. K. Grzesik otrzymał wtedy absolutorium, choć odbyło się to przez pogwałcenie statutu. Opozycja, domagająca się zachowania legalności w podejmowaniu uchwał (a praktycznie — broniąca W. Korfantego), skoncentrowała się wokół członków pszczyńskiego oddziału powiatowego ZPŚ, do którego dołączył — zapewne w imię politycznej lojalności wobec W. Korfantego — W. Fojkis, a także A. Zgrzebniok⁴¹.

Wokół tej grupy 30 listopada 1924 roku powstała Naczelna Rada Powstańcza (NRP), będącą alternatywnym wobec ZG ośrodkiem władzy w ZPŚ i postulująca postawienie dotychczasowego zarządu przed sądem. W. Fojkis aktywnie uczestni-

³⁹ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 55—60.

⁴⁰ *Walny Zjazd Związku Powstańców*, „Goniec Śląski” z 16 kwietnia 1924 (nr 89), s. 3.

⁴¹ *Uwagi na tle II Zjazdu delegatów zw. Powstańców*, „Gazeta Robotnicza” z 12 listopada 1924 (nr 260), s. 1—2; T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 64—73.

czył w jej działaniach⁴², m.in. poprzez udział w wiecach. Spośród nich echem odbił się incydent w Kochłowicach, gdzie pomimo osobistego zaangażowania W. Fojkisa w agitację na rzecz NRP członkowie miejscowego ZPS opowiedzieli się za K. Grzesikiem⁴³.

W późniejszym czasie Naczelną Radę Powstańcza przekształciła się w osobną organizację o nazwie Związek Byłych Powstańców i Żołnierzy (założoną 8 grudnia 1925 roku). Zgodnie z logiką polityczną prawdopodobnie należał do niej także W. Fojkis, choć w toku badań nie udało się tego jednoznacznie potwierdzić. Pod nieobecność czołowych zwolenników W. Korfantego ZPS przybrał jednak charakter antykorfantowski i piłsudczykowski. Do ostatecznego zjednoczenia obydwu organizacji pod flagą ZPS doszło 12 marca 1926 roku⁴⁴.

Od obozu korfantowskiego do obozu sanacyjnego — polityczna wolta (1926)

Przejęcie ZPS do obozu sanacyjnego ustabilizowało sytuację polityczną związku. Środowisko związane z W. Korfantym ogłosiło jeszcze założenie organizacji o nazwie Narodowy Związek Powstańców i Byłych Żołnierzy, która nie odegrała większej roli w ruchu powstańczym⁴⁵. W. Fojkis prawdopodobnie nie przystąpił do niej (jako poseł do Sejmu Śląskiego zostałby zapewne zaproszony do Rady Naczelnej, w składzie której nie figuruje; również wybory polityczne W. Fojkisa i logika wypadków nie wskazują na jego zainteresowanie tą organizacją), natomiast kurs obrany przez ZPS doprowadził go do obozu piłsudczykowskiego.

Naturalnie, rodzi się pytanie o powody opuszczenia przez W. Fojkisa politycznego obozu W. Korfantego i przejścia na pozycje wobec niego krytyczne —

⁴² O czym niech świadczą też słowa W. Korfantego wypowiedziane z mównicy Sejmu Śląskiego 24 maja 1927 roku, kiedy to nawiązywał do współpracy z W. Fojkiszem w „walkach z kierownikami Związku Powstańców Polskich [sic!], z Grzesikami, z Kulami” (*Sprawozdanie stenograficzne z 165. posiedzenia Sejmu Śląskiego z dnia 24 maja 1927*, t. 21).

⁴³ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 70.

⁴⁴ *Doniosły akt narodowej jedności na Gór. Śląsku*, „Goniec Śląski” z 16 marca 1926 (nr 72), s. 1; T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 75.

⁴⁵ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 131; *Narodowy Związek Powstańców i b. Żołnierzy*, „Polonia” z 24 maja 1926 (nr 141), s. 6.

do obozu sanacyjnego, którego ZPŚ był filarem w województwie⁴⁶. Odpowiedzi poszukać trzeba w polityce na szczeblu wojewódzkim oraz w sympatiach prywatnych.

Wydaje się, że istotnym powodem było wprowadzenie na scenę polityczną nowego gracza — sanacyjnego wojewody Michała Grażyńskiego, innego byłego przywódcy powstań śląskich. Zadziały zapewne sentymenty z czasów powstańczych — w czasie III powstania śląskiego W. Fojkis wystąpił w obronie M. Grażyńskiego, kiedy grupa oficerów podburzona przez przyszłego wojewodę próbowała siłą przejąć z rąk W. Korfantego dowództwo nad działaniami zbrojnymi⁴⁷. Pod kątem politycznym mógł M. Grażyński w świadomości W. Fojkisa stanowić ożywczy impuls w śląskiej polityce, być osobą spoza wojewódzkiego układu politycznego, a przy tym łatwą do zaakceptowania jako byłym przywódcą powstańczy. Przekonujące były slogany o ogólnonarodowej jedności i postulaty wzmocnienia władzy wykonawczej, sformułowane w sposób niezmuszający do rewizji deklarowanych wartości. W. Korfanty mógł też zrażać ostrą krytyką ZPŚ i próbami zbliżenia do stronnictw niemieckich, które to działania sprzeniewierzały się priorytetom politycznym W. Fojkisa: polonizacji życia społecznego i szczególnej trosce o powstańców⁴⁸. Nie był W. Fojkis zresztą jedynym opuszczającym obóz W. Korfantego na rzecz M. Grażyńskiego — na podobny krok zdecydowali się też inni jego stronnicy: Stanisław Janicki, Kazimierz Rakowski czy Bronisława Szymkowiakówna.

Nie bez znaczenia jest również fakt, że W. Fojkis w tym czasie mierzył się z zarzutami karnymi i oskarżeniami natury etycznej. W tej sytuacji poparcie możnych sprzymierzeńców zapewniało mu komfort i asekurację. Odsuwany od władzy W. Korfanty stanowił coraz bardziej niepewnego sojusznika, a dwa opisane poniżej epizody mogą sugerować, że za kulisami powstańczych organizacji dochodziło do innych jeszcze nadużyć, których upublicznienie mogło przysporzyć W. Fojkisowi problemów.

W 1926 roku przed Sądem Pokoju w Katowicach zapadł wyrok stwierdzający prowadzenie przez W. Fojkisa nielegalnych operacji wykorzystujących prawo do przysługującego ZPŚ monopolu tytoniowego. Mianowicie, w kwietniu 1924 roku W. Fojkis miał współpracować z niejakim Leopoldem Nussbaumem w przemyśle papierosów z Niemiec do Polski. Co więcej, po konfiskacie części towaru W. Fojkis wystarał się — jako wpływowy przedstawiciel ZPŚ — o zwolnienie skonfiskowanych papierosów i zażądał za to zapłaty od L. Nussbauma (mówiąc wprost: łapówki). Ten

⁴⁶ H. Rechowicz, *Sejm Śląski...*, s. 138.

⁴⁷ J. Mokrosz, *Fojkis Walenty...*, s. 366.

⁴⁸ Szerzej o tym w moim złożonym już do wydania artykule *Walenty Fojkis: działalność publiczna w czasach międzywojnia (część II — poseł do Sejmu Śląskiego)*.

kwotę wpłacił, jednak nie W. Fojkisowi do rąk własnych, lecz na konto ZPŚ — co spowodowało że W. Fojkis nie mógł wykorzystywać tych pieniędzy na cele prywatne. To rozzłościło W. Fojkisa, który z pozycji siły miał rzucać pod adresem L. Nussbauma fałszywe oskarżenia (handel żywym towarem, przemyt rtęci, przemyt papierosów, podstępne ataki na osobę o wysokim prestiżu) oraz inspirować opublikowanie w prasie paszkwilu przeciw niemu⁴⁹. W. Fojkis w sprawie sądowej wystąpił jako świadek (a nie oskarżony) jedynie dlatego, że Sejm Śląski nie wydał zgody na jego ściganie sądowe, nie ma jednak wątpliwości, że zarzucane mu czyny stanowiły poważne pogwałcenie prawa i nadużycie pozycji w ZPŚ⁵⁰.

Ponadto, w późniejszym czasie W. Korfanty zarzucił W. Fojkisowi wykorzystanie w okresie walki pomiędzy NRP a ZG ZPŚ byłych powstańców z Józefowca do pobicia socjalistycznego posła do Sejmu Śląskiego Józefa Biniszkiwicza. Tutaj warto jednak nadmienić, że oskarżenie to padło w toku wystąpienia obliczonego na sprowokowanie i upokorzenie W. Fojkisa, który energicznie faktowi takiego zajścia zaprzeczał — nawiasem mówiąc, na tyle energicznie, że zaatakował fizycznie W. Korfanteo i złamał pulpit trybuny sejmowej⁵¹.

Działacz w obozie sanacyjnym — ZPŚ (lata 1926—1930)

Walenty Fojkis po powrocie na łono ZPŚ nie odgrywał w nim już decydującej roli. Pomimo posiadania autorytetu wśród byłych powstańców, zachowywania dobrych stosunków z sanacyjną władzą i zajmowania eksponowanego stanowiska posła do Sejmu Śląskiego już nigdy nie zasiadł w ścisłym kierownictwie związku.

Do szerokiego kierownictwa związku należał jeszcze podczas kadencji w latach 1927/1928 (kiedy to zasiadał w Wydziale ZPŚ⁵²) oraz 1929/1930 (kiedy to wchodził w skład Egzekutywy Wydziału ZPŚ⁵³). Po 1930 roku nie wywierał już wpływu na

⁴⁹ *Chadeckie bagno moralne*, „Gazeta Robotnicza” z 21 kwietnia 1926 (nr 91), s. 3.

⁵⁰ *Sprawozdanie stenograficzne z 124. posiedzenia Sejmu Śląskiego z dnia 13 listopada 1925*, ł. 3—4.

⁵¹ *Sprawozdanie stenograficzne z 165. posiedzenia Sejmu Śląskiego z dnia 24 maja 1927*, ł. 21.

⁵² *Nowy Wydział Zw. Powst. Śl.*, „Polska Zachodnia” z 30 sierpnia 1927 (nr 197), s. 6.

⁵³ *Skład Zarządu Wydziału i Egzekutywy Zw. Powstańców Śląskich*, „Powstaniec Śląski” 1929, nr 11/12, s. 14. Egzekutywa nie była ciałem statutowym. Prawdopodobnie była to część wydziału odpowiedzialna za wykonywanie uchwał, inna od zarządu. Za: APK, zespół: Związek Powstańców Śląskich, Katowice (dalej: ZPŚ), sygn. 1.

kierunek działania związku. Nawet w okresie wspomnianego zasiadania w Wydziale nie podjął znaczących inicjatyw.

Na podstawie kwerendy prasowej można także spróbować zrekonstruować inną od typowo politycznej aktywność W. Fojkisa w ramach organizacji:

- wojskową: dwukrotnie, w kwietniu 1927 roku oraz w październiku 1930 roku, organizował ćwiczenia — manewry dla oddziałów ZPŚ⁵⁴;
- propagandową (o charakterze patriotycznym) i powstańczą: został członkiem komitetu organizacyjnego ZPŚ do obchodów dziesiątej rocznicy I powstania śląskiego⁵⁵. Wcześniej jeszcze zorganizował uroczystość ku czci powstańców śląskich w podmichałkowickim Bytkowie oraz akademię z okazji święta państwowego połączoną z wysłaniem hołdowniczych telegramów do władz wojewódzkich⁵⁶. Złożył także ofiarę finansową na pomnik powstańczy w Bogucicach⁵⁷;
- związaną z funkcjonowaniem organizacji: w 1927 roku dwukrotnie zabrał głos na politycznych wiecach, atakując W. Korfantego i broniąc reputacji ZPŚ na forum Sejmu Śląskiego. W 1930 roku została mu powierzona funkcja oficjalnego agitatora ZPŚ na część powiatu katowickiego (Chorzów, Maciejkowice, Bańgów, Przelajka, Michałkowice i Siemianowice)⁵⁸.

⁵⁴ *Związek Powstańców Śląskich*, „Polska Zachodnia” z 14 kwietnia 1927 (nr 89), s. 5; *Rola i udział sfer wojskowych w ćwiczeniach powstańczych*, „Polska Zachodnia” z 29 października 1930 (nr 271), s. 5.

⁵⁵ *Uczcijmy godnie rocznicę bohaterstwa ludu śląskiego*, „Powstaniec Śląski” 1929, nr 8, s. 8—10.

⁵⁶ *Ku czci i pamięci Bohaterów Powstańców Śląskich*, „Polska Zachodnia” z 4 lipca 1927 (nr 149), s. 6; *Wielkie święto powstańców w Michałkowicach*, „Polska Zachodnia” z 25 listopada 1927 (nr 284), s. 5; *Ludność Michałkowic w hołdzie P. Wojewodzie dr. Grażyńskiemu*, „Polska Zachodnia” z 21 listopada 1927 (nr 280), s. 4.

⁵⁷ *Dalsze ofiary na odbudowę pomnika powstańców w Bogucicach*, „Polska Zachodnia” z 23 marca 1930 (nr 82), s. 7.

⁵⁸ *Fatalna pogawędka Polonii w Michałkowicach*, „Polska Zachodnia” z 29 marca 1927 (nr 72), s. 5; *Związek Powstańców Śląskich*, „Polska Zachodnia” z 19 kwietnia 1927 (nr 89), s. 5; *Agitatorzy*, „Gazeta Robotnicza” z 23 października 1930 (nr 245), s. 2.

Ku organizacjom piłsudczykowskim —
działalność W. Fojkisa w organizacjach kombatanckich:
ZPŚ, Związek Rezerwistów, Związek Peowiaków, Związek Strzelecki,
Polski Związek Obrońców Ojczyzny
(po 1930 roku)

Powodem ograniczenia aktywności W. Fojkisa w ramach ZPŚ wydaje się personalny antagonizm między nim a Józefem Witczakiem — działaczem dokooptowanym do Wydziału i ZG ZPŚ w 1931 roku, przyjeźdnym z powiatu rybnickiego, który karierę zawdzięczać miał protekcji M. Grażyńskiego.

Wedle zachowanej korespondencji przesyłanej do ZG przez szeregowych działaczy z Królewskiej Huty i Maciejkowic to W. Fojkis był kontrkandydatem J. Witczaka do zajęcia tych eksponowanych pozycji i to jego popierały związkowe „doły”. Według jego stronników J. Witczak miał zbudować swoją pozycję przez zakulisowe podkopywanie autorytetu swego adwersarza. Ten zaś czuł się dotknięty samym forowaniem człowieka z zewnątrz, a dobór współpracowników przez J. Witczaka (wśród których były osoby określane jako „policjanci niemieccy”, „warchoły” czy „auchpowstańcy” — czyli karierowicze) miał mu dodatkowo utrudniać wojskowe dowództwo nad batalionem, w który zorganizowany był ZPŚ. W korespondencji kierowanej do ZG ZPŚ weterani powstańczy zgodnie podkreślali popularność i autorytet W. Fojkisa, przeciwstawiając go urzędowo wymuszonej uległości, którą okazywali J. Witczakowi. Ponadto wysuwali szereg oskarżeń przeciw J. Witczakowi (m.in. składanie fałszywych zeznań, udział w bójkach i rozbijanie wieców). Zgodnie domagali się również włączenia W. Fojkisa do Wydziału — używali nawet argumentów siłowych („po powstańczemu”) — co jednak nie nastąpiło⁵⁹.

W efekcie W. Fojkis miał rozważać opuszczenie ZPŚ, na co się ostatecznie nie zdecydował. W 1931 roku w prasie pojawiły się pogłoski o tworzeniu przez niego oddzielnej organizacji powstańców, sam zainteresowany jednak je zdementował⁶⁰.

Aktywność W. Fojkisa w ZPŚ w tym okresie spadła — jedyną okazją, przy której po roku 1930 został wspomniany w prasie w związku z ZPŚ, jest fundacja przez niego jednej z nagród w imprezie związkowej pod nazwą „Marsz Powstań-

⁵⁹ APK, ZPŚ, sygn. 9, k. 42—47; T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 171.

⁶⁰ APK, ZPŚ, sygn. 9, k. 42—47; P. Naczelnik Fojkis demaskuje perfidne insynuacje volksbundowej prasy, „Polska Zachodnia” z 24 stycznia 1931 (nr 19), s. 5.

ców na Odrę⁶¹ oraz bieżące kierowanie pracami organizacji w Michałkowicach⁶². Literacka — a więc niekoniecznie precyzyjna — relacja Melchiora Wańkowicza przypisuje W. Fojkisowi sprawowanie w sierpniu 1939 roku funkcji lokalnego komendanta ZPŚ⁶³.

Wydaje się, że w tym czasie W. Fojkis usiłował zrekompensować sobie zmniejszoną aktywność w ramach ZPŚ działalnością w innych organizacjach militarno-kombatanckich. W 1932 roku został członkiem zarządu Związku Rezerwistów na powiat katowicki⁶⁴, w roku 1935 był wzmiankowany jako stojący na czele gminnego michałkowickiego oddziału Związku Peowiaków⁶⁵.

W. Fojkis współpracował także z konkurentem ZPŚ w walce o rząd kombatanckich dusz — Związkiem Strzeleckim. We wspomnianych listach do ZG ZPŚ, w których nadawcy brali W. Fojkisa w obronę wobec J. Witzaka, przytoczona jest plotka, że W. Fojkis miał dostać propozycję objęcia stanowiska głównego komendanta Strzelca na okręg górnośląski⁶⁶. W lokalnej prasie nazywano go „opiekunem” michałkowickiego oddziału Związku Strzeleckiego⁶⁷.

W 1933 roku w prasie ukazało się zaproszenie skierowane do wysokich rangą dowódców powstańczych (dowódców baonów 1—7 i dowódców kompanii, placu, straży kopalnianej i hutniczej wraz z adiutantami) na spotkanie koleżeńskie do michałkowickiego ratusza, organizowane przez W. Fojkisa⁶⁸. Samo anonowanie takich wydarzeń w prasie i organizowanie ich w ratuszu może sugerować charakter spotkania wykraczający poza ramy czysto towarzyskie. Być może miało ono związek z tworzoną w tym samym czasie organizacją skupiającą wyłącznie powstańcze elity, pod nazwą Klub Powstańczy⁶⁹. W. Fojkis do tego stowarzyszenia należał — nie wszedł, co prawda, do władz, ale aktywnie brał udział w jego życiu przez przygotowywanie referatów i uczestnictwo w dyskusjach⁷⁰.

Działał także aktywnie w ramach Polskiego Związku Obrońców Ojczyzny (PZOO) — w roku 1934 wszedł do Zarządu Okręgowego tej organizacji na teren

⁶¹ Nagrody przechodnie tradycyjnego „Marszu Powstańców nad Odrę”, „Powstaniec Śląski” 1935, nr 9/10, s. 13.

⁶² Z. Janeczek, *Od Sancovic...*, s. 155—204.

⁶³ M. Wańkowicz, *Dwie prawdy. Westerplatte; Hubalczyki*, Warszawa 1981, s. 19. Z ustaleń Grzegorza Bębniaka wynikają istotne różnice między wynikami prac naukowych a niedokładnymi literackimi opisami M. Wańkowicza. Zob. G. Bębniak, *Walki o kopalnię...*, s. 127.

⁶⁴ *Z życia Związku Rezerwistów*, „Polska Zachodnia” z 17 kwietnia 1932 (nr 108), s. 11.

⁶⁵ Z. Janeczek, *Od Sancovic...*, s. 155—204.

⁶⁶ APK, ZPŚ, sygn. 9, k. 42—47.

⁶⁷ Z. Janeczek, *Od Sancovic...*, s. 155—204.

⁶⁸ *Baczność Powstańcy*, „Polska Zachodnia” z 4 lipca 1933 (nr 182), s. 5.

⁶⁹ T. Fałęcki, *Powstańcy śląscy...*, s. 183.

⁷⁰ APK, zespół: Klub Powstańców w Katowicach, sygn. 26, 49, 61, 69, 271.

województwa śląskiego jako referent do spraw przemysłowych. Sam PZOO miał być organizacją stanowiącą platformę porozumienia pomiędzy licznymi związkami kombatanckimi, w ramach ideologii peowiackiej⁷¹.

Można więc założyć, że W. Fojkis poddał się ideom sanacyjnym i aktywnie uczestniczył w narzucaniu ich związkom kombatanckim. Jednocześnie, ograniczając swoją aktywność w ramach ZPS, działał szerzej na szczeblu lokalnym, starając się zachować wpływy i dobre relacje ze wszystkimi graczami liczącymi się w środowisku kombatanckim. Zapewne jego sprzymierzeńcem był także jego brat Wilhelm Juliusz Fojkis, czołowy działacz Związku Inwalidów Wojennych, również współtworzący PZOO, późniejszy kandydat na posła do Sejmu Śląskiego z ramienia Narodowo-Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy⁷².

Podsumowanie

Walenty Fojkis był zwolennikiem przyznawania przez instytucje rządzące znaczącej pomocy byłym powstańcom. Mieli oni w jego wizji — o której bliżej w kolejnych artykułach — być ważną składową społecznego porządku. Budowę silnej i zjednoczonej organizacji powstańczej postrzegał zapewne jako element tworzenia zaplecza do tego celu. Początkowo lidera środowiska byłych powstańców widział w Wojciechu Korfantym i dążył do ukonstytuowania związku wokół jego osoby. To dlatego nie dopuścił do związania ZBP ze Związkiem Strzeleckim, a potem sprzeciwiał się tworzeniu osobnego ruchu powstańczego przy PPS. Po fiasku pierwotnego projektu uczestniczył w działaniach na rzecz odbudowy zjednoczonego ruchu weteranów, a po utworzeniu ZPS nawet konflikty personalne starał się rozwiązać w jego ramach — miał wychodzić z organizacji, współtworzył jej alternatywny zarząd. Kiedy pomimo jego pierwotnych starań ruch przybrał charakter piłsudczykowski, zaakceptował skupienie się zjednoczonej organizacji powstańczej wokół Michała Grażyńskiego. Zasługi W. Fojkisa w jednoczeniu środowiska weteranów powstań śląskich w ramach jednej organizacji są niepodważalne.

⁷¹ *Śląska Federacja Wojewódzka*, „Naród i Wojsko” z 15 października 1934 (nr 14), s. 7. W ramach PZOO działał także jego brat, Wilhelm Fojkis. Wobec podania jedynie inicjału trudno dociec, który z nich w maju 1929 roku został członkiem Komisji Rewizyjnej PZOO.

⁷² *Nasi kandydaci do Sejmu Śląskiego z listy Nr 8*, „Polska Zachodnia” z 9 maja 1930 (nr 126), s. 5.

W pierwszych latach politycznego organizowania się kombatantów powstańczych aktywność W. Fojkisa była szczególnie wysoka — troszczył się o oblicze ideowe ZBP, negocjował porozumienia w środowisku. Z wysokich pozycji aktywnie przeciwdziałał zdobywaniu w związkach wpływów przez oponentów — swoich i W. Korfantego. Z czasem usuwał się na coraz niższe pozycje i działał głównie na szczeblach lokalnych. Szukał porozumienia z licznymi organizacjami, a przyczyn tego otwarcia należy szukać w kwestiach ideowych (zunifikowanie ideologiczne w ramach obozu sanacyjnego), politycznych (chęć utrzymywania poprawnych relacji z całym środowiskiem kombatanckim, nie tylko jego częścią) czy personalnych (poszukiwanie nowego środowiska po tym, jak jego ambicje zostały urażone forowaniem w strukturach ZPS protegowanych z klucza politycznego, czy po rozczarowaniu nieprzyznaniem honorowego odznaczenia).

Dla W. Fojkisa istnienie zdyscyplinowanej, uprzywilejowanej grupy byłych powstańców było ważne także ze względów politycznych — liczył bowiem na jej poparcie. Ponadto, przynajmniej początkowo, zapewniał sobie w tym środowisku prywatną bojówkę, a dzięki korzystaniu z przewidzianych dla powstańców przywilejów — także narzędzie do skutecznego prowadzenia interesów, nawet poza granicami prawa.

Bibliografia

- Bębnik G., *Walki o kopalnię Michał w 1939 roku: próba nowego spojrzenia*, „Siemianowicki Rocznik Muzealny” 2007, nr 6, s. 124—132.
- Brożek A., *Dowódca katowickiego pułku powstańczego: rzecz o Walentym Fojkisie*, Katowice 1991.
- Długajczyk E., *Sanacja śląska 1926—1939: zarys dziejów politycznych*, Katowice 1983.
- Dubiel P., *Wrzesień 1939 na Śląsku*, Katowice 1963.
- Fałęcki T., *Powstańcy śląscy 1921—1939*, Warszawa 1990.
- Graczyk K., *Walentego Fojkisa opracowanie „Zagadnienia gmin zbiorowych” dla Rządu RP na uchodźstwie z 1943 roku*, „Z Dziejów Prawa” 2020, t. 13, s. 333—348.
- Janeczek Z., *Od Sancovic do Siemianowic. Szkice z dziejów miasta i okolic*, Katowice 1993.
- Kaczmarek R., *Powstania Śląskie 1919—1920—1921: nieznaną wojna polsko-niemiecka*, Kraków 2019.
- Kompała M., *Walenty Fojkis. Majątek, interesy i życie prywatne w czasach międzywojnia*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Historia” 2019, nr 13, s. 57—84.
- Kwiatek A., *Fojkis Walenty*, w: *Encyklopedia powstań śląskich*, red. F. Hawranek et al., Opole 1982, s. 124.
- Marmola M., Niesłony K., *Przemilczana historia powstańca śląskiego Jana Lortza*, Bytom 2014.
- Mokrosz J., *Fojkis Walenty*, w: *Słownik powstań śląskich 1920*, t. 2, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2020, s. 364—367.

Rechowicz H., *Sejm Śląski 1922—1939*, wyd. 2 popr. i rozszerz, Katowice 1971.

Siemianowice. Zarys rozwoju miasta, red. H. Rechowicz, Katowice 1969.

Szefer A., *Fojkis Walenty*, w: *Śląski słownik biograficzny*, t. 3, red. J. Kantyka et al., Katowice 1981, s. 100—101.

Wańkiewicz M., *Dwie prawdy. Westerplatte; Hubalczyzy*, Warszawa 1983.

Michał Kompała

Walenty Fojkis's Public Activity in the Interwar Period (Part I: An Activist of Veterans' Associations)

Summary

Walenty Fojkis (1895—1950) was a leading figure in the interwar movement of veterans of the Silesian Uprisings. In the years 1921—1930 he played an important role in shaping its ideological profile. Fojkis should be credited with maintaining the separation of the Association of Former Insurgents from the legionary movement. After organizational and ideological divisions, he was instrumental in the temporary unification of the movement within the Association of Silesian Insurgents. Faced with another splitting, he initially sided with the supporters of Wojciech Korfanty, but over time he switched to the positions represented by Piłsudski and Sanation, popular among veterans. After 1930, he was a member, and no longer the leader, of numerous organizations operating in the environment of former insurgents (Association of Reservists, Association of Peowiaks, Rifleman's Association, Polish Union of Defenders of the Fatherland). Although his motivation to act had an obvious ideological motivation, the choices he made were also related to the course of his political career, personal animosities and interests.

Key words: Walenty Fojkis, Association of Former Insurgents, Association of Silesian Insurgents, insurgent veterans, Upper Silesia